

Thematisch kader klimaatcrisis

Versie 2 - Natuur & Milieu - 24/01/22

Dit kader voor thematisch beleid bevat 5 hoofdstukken. Hoofdstuk 1 en 2 schetsen de context en achtergronden, evenals een analyse van de risicosectoren en -landen. Hoofdstuk 3 gaat uitgebreid in op de kaders in termen van wetgeving in beleid op mondiaal, EU en nationaal niveau waar pensioenfondsen direct mee te maken hebben omdat het van toepassing is op de financiële sector, of indirect omdat het van toepassing is of gaat zijn op de bedrijven waar zij in beleggen. In hoofdstuk 4 worden de concrete handelingsperspectieven en *ESG Due Diligence* stappen die van pensioenfondsen verwacht worden vanuit de OESO richtlijnen en UNGP's uitgewerkt. Dit hoofdstuk is het meest belangwekkend voor pensioenfondsen om mee aan de slag te gaan. Hoofdstuk 5 gaat in op de wijze waarop pensioenfondsen dienen te communiceren over hun inspanningen, er zijn een aantal handreikingen opgesteld vanuit het de convenantspartijen die bruikbaar zijn voor de implementatie en er zijn een aantal specifieke handvatten voor het thema klimaatcrisis die worden aangehaald.

Inhoud

Inhoud	2
1. Inleiding	3
3. Relevantie voor pensioenfondsen.....	5
3.1 Maatschappelijke impact	5
3.2 Impact voor de pensioenfonds	6
3.3 Bedrijfstakken.....	7
3.4 Landen	8
4. Referentiekader.....	9
4.1 Klimaatimpact.....	9
4.2 Toezichtkader klimaatrisico's	12
5. Due diligence stappen	14
5.1 Verankeren van maatregelen in het beleid.....	14
5.2 Vaststellen van eigen criteria	16
5.3 Uitvoeren van risicoanalyse	19
5.4 Identificeren en prioriteren van risico's	19
5.5 Implementeren van beleid om impact te verminderen, en de geïdentificeerde risico's te mitigeren	20
5.6 Maatregelen om actuele en potentiële nadelige gevolgen te voorkómen en/of te mitigeren	21
5.7 Monitoring van risico's en resultaten van gevolgde mitigatiestrategie	22
6. Verantwoording en rapportage	23
Bijlage I: Due diligence conform OESO richtlijnen	24
Bijlage II: Impact per land of regio	25

1. Inleiding

De klimaatcrisis is een van de grootste mondiale problemen van deze tijd. Klimaatverandering brengt steeds meer onherstelbare schade toe aan samenlevingen, ecosystemen en economieën over de hele wereld. Miljoenen mensen worden bedreigd in hun bestaanszekerheid, waarbij de meest kwetsbare mensen die nauwelijks hebben bijgedragen aan het veroorzaken van de klimaatcrisis het eerst en hardst getroffen worden. Klimaatverandering wordt onder meer veroorzaakt door de uitstoot van broeikasgassen (waaronder CO₂) en de beperking van de CO₂ opnamecapaciteit van de aarde, bijvoorbeeld door ontbossing. In internationaal, Europees en nationaal verband worden doelstellingen afgesproken, maatregelen genomen én uitgevoerd om de klimaatcrisis te beperken tot een enigszins leefbaar niveau. De maximum temperatuurstijging van 1,5 graad die is afgesproken tijdens de klimaatop in Glasgow¹ in het najaar van 2021 zal voor miljoenen mensen en andere organismen ook al desastreuze gevolgen hebben.

In het kader van internationaal verantwoord maatschappelijk ondernemen kunnen en moeten pensioenfondsen, door middel van het aanpassen van hun beleggingsportefeuille, een bijdrage leveren om de klimaatcrisis te beperken binnen de grenzen die zijn afgesproken. Het wordt steeds duidelijker dat de financiële sector een cruciale rol speelt, onder andere door het beschikbaar stellen van middelen voor de overgang naar een hernieuwbaar energiesysteem: de energietransitie. Het Internationaal Energie Agentschap (IEA) publiceerde in mei 2021 de langverwachte 'Routekaart naar Net-Zero in 2050'.² Het energieagentschap stelt hierin onomwonden dat het bereiken van de 1,5 graad doelstelling vereist dat er een onmiddellijk einde komt aan alle verdere investeringen in de nieuwe winning van fossiele brandstoffen en in investeringen in nieuwe kolencentrales. Het IEA ziet in dit laatste rapport ook geen rol van betekenis meer voor gas als transitiebrandstof en pleit ervoor dat volledig moet worden ingezet op hernieuwbare energiebronnen 'als enige snel verdwijnende maar nog steeds mogelijke route om de Parijsdoelen te bereiken'.

Wetenschappers van het *Institute for Sustainable Resources* en *UCL Energy Institute* publiceerden in september in *Nature*³ hun bevindingen over niet extraheerbare fossiele brandstoffen in een wereld waar de temperatuur niet boven de 1,5 graden stijgt. Zij berekenen dat om met een 50% waarschijnlijkheid het 1,5 graad-doel te halen, 60% van alle olie en gas en 90% van alle kolen wereldwijd in de bodem moet blijven zitten. Dat betreft dus niet alleen nieuwe, nog niet aangeboorde bronnen, maar ook bestaande olie- en gasvoorraden en kolenmijnen. De wereldwijde olie en gasproductie moet jaarlijks met 3% afnemen volgens dit onderzoek. Het door de VN in 2020 uitgebrachte *Production Gap Report*⁴ komt met soortgelijke conclusies, om de Parijs- en Glasgowedoelen te halen zal tussen 2020 en 2030 de wereldwijde productie van steenkool, olie en gas jaarlijks moeten worden teruggebracht met respectievelijk 11%, 4%, en 3%. Secretaris-Generaal van de VN António Guterres heeft de financiële sector in 2021 meermaals op indringende wijze opgeroepen afscheid te nemen van vervuilende investeringen.⁵

1 Eerder in Parijs in 2015 is tijdens de Klimaatop een akkoord gesloten waarin een beperking tot maximaal 2 graden temperatuurstijging was opgenomen, met een streven om de temperatuurstijging te beperken tot 1,5 graad. Tijdens de COP27 in Glasgow werd 1,5 graad als de nieuwe doelstelling bevestigd.

2 <https://www.iea.org/events/net-zero-by-2050-a-roadmap-for-the-global-energy-system>.

3 <https://www.nature.com/articles/s41586-021-03821-8.pdf>.

4 <https://www.unep.org/resources/emissions-gap-report-2021>.

5 <https://greencentralbanking.com/2021/05/11/un-sec-calls-for-end-fossil-financing/>.

Pensioenfondsen hebben niet alleen te maken met de impact van hun investeringen op het klimaat, maar zouden ook aandacht moeten hebben voor de risico's voor hun investeringen die ontstaan door de klimaatcrisis of door de veranderende samenleving als gevolg hiervan. De Nederlandse regering heeft bijvoorbeeld tijdens de klimaatop in Glasgow *'the Statement on International Public Support for the Clean Energy Transition'*⁶ mede ondertekend waarmee het zich committeert aan het beëindigen van nieuwe directe overheidssteun voor de internationale fossiele energiesector vóór het einde van 2022. Alle ondertekenaars, inmiddels 39 landen, zijn momenteel plannen aan het opstellen waarmee de steun voor fossiele transacties in de exportkredietverzekering op korte termijn maar voor einde 2022 uitgefaseerd gaan worden.

Deze ontwikkelingen leiden ertoe dat ook de toezichthoudende instituten zich in toenemende mate roeren en banken, pensioenfondsen en pensioenfondsen oproepen om actie te ondernemen. Zo gaf de Europese Centrale Bank in maart 2021 een waarschuwing aan de sector⁷; volgens de analyse van de ECB geeft geen van de financiële instellingen de klimaatrisico's voldoende aandacht, en het handelen blijft dan ook achter. Klimaatrisico's worden wel erkent maar slechts enkelen laten dit daadwerkelijk doorwerken in strategie en risicoprofiel. Het rapport dat de DNB in december 2021 publiceerde, *'Op weg naar een duurzame balans'*⁸ maakt inzichtelijk dat de toegerekende CO₂-voetafdruk van de wereldwijde financieringen en beleggingen van Nederlandse financiële instellingen ten minste 82 megaton CO₂ bedraagt, en waarschijnlijk meer, wat tot aanzienlijke risico's kan leiden in de overgang naar een CO₂-neutrale economie die nu in hoger tempo door overheden wordt ingezet.

Tot slot kunnen pensioenfondsen - in aanvulling op het beperken van schade - met hun investeringen in hernieuwbare energie de energietransitie faciliteren, de samenleving helpen aanpassen en een positieve impact realiseren in het beperken van gevaarlijke klimaatverandering. Dit themakader biedt pensioenfondsen handvatten in het toepassen van *ESG due diligence* ten aanzien van het thema klimaat & energie en geeft voorbeelden en kaders van wat dit concreet betekent.

6 <https://ukcop26.org/statement-on-international-public-support-for-the-clean-energy-transition/>.

7 <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2021/html/ecb.blog210318~3bbc68ffc5.en.html>.

8 https://www.dnb.nl/media/shoftigm/web_brochure_op-weg-naar-een-duurzame-balans.pdf.

2. Relevantie voor pensioenfondsen

2.1 Maatschappelijke impact

Er is wetenschappelijke consensus dat klimaatverandering wordt veroorzaakt door de uitstoot van broeikasgassen en ontbossing - of het anderszins beperken van de CO₂ opname capaciteit van de aarde - veroorzaakt door het handelen van de mens. Het *Intergovernmental Panel on Climate Change* (IPCC) verbonden aan de VN is het meest toonaangevende instituut waar al het wetenschappelijk onderzoek over klimaatverandering bij elkaar wordt gebracht. In de zomer van 2021 werd het 6^e deelrapport gepubliceerd dat gaat over de huidige en toekomstige staat van het klimaat en de invloed die de mens hierop heeft.⁹ In de eerste helft van 2022 worden nog twee rapporten gepubliceerd waar dieper wordt ingegaan op de socio-economische en ecologische gevolgen van de klimaat ontwrichting die gaande is. Het zesde rapport bouwt voort op eerdere rapporten, en geeft niet per definitie andere inzichten, maar wel met meer diepgang en zekerheid kunnen de gevolgen worden vastgesteld. De belangrijkste conclusies van dit rapport:

- Klimaatverandering is al in een aanzienlijk tempo gaande, het huidige tempo overschrijd eerdere aannames. De mens heeft onomstotelijk invloed op het klimaat.
- Extreme weersomstandigheden zullen zich vaker voor gaan doen, ook als we binnen de 1,5 graad temperatuurstijging blijven. Droogte, zware regenval, stormen, orkanen en overstromingen zullen steeds vaker voorkomen en langer aanhouden. In sommige gevoelige regio's - zoals het Noordpoolgebied - zal de temperatuurstijging twee tot drie keer hoger zijn dan het wereldwijde gemiddelde.
- De waterkringloop wordt verder verstoord: door langere periodes van droogte of juist zware regenval zal de watertoevoer- en afvoer van bijvoorbeeld rivieren veranderen, met gevolgen voor bijvoorbeeld landbouw en drinkwater.
- De zeespiegel stijgt tot na 2100. Ook als we de uitstoot van broeikasgassen snel naar beneden krijgen dan zal de temperatuur nog een periode door blijven stijgen. Met name het smelten van ijsmassa op land heeft gevolgen voor de zeespiegelstijging. Dat betekent dat kustlijnen en delta's veranderen en kwetsbaar worden. Het smelten van ijskappen gaat momenteel sneller dan modellen eerder voorspelden.
- Natuurlijke variaties in klimaatsystemen versterken of verzwakken de effecten van menselijk handelen. Bijvoorbeeld door het loslaten van methaan (een enorm intensief broeikasgas, 27 keer sterker dan CO₂) uit de bodem waar permafrost smelt. We kunnen dus niet alleen gericht zijn op lange termijn effecten, maar moeten ook beducht zijn op plotselinge afwijkingen.
- Iedere regio krijgt te maken met stapelingen van klimaateffecten, denk aan aanhoudende droogte, natuurbranden en overstromingen. De ene regio is gevoeliger dan de andere. Dat betekent dat er veel aanpassingen vereist zijn om een regio leefbaar en veilig te houden of maken.
- In dit zesde rapport is voor het eerst een uitgebreide analyse gemaakt van de effecten voor kustgebieden, niet alleen door zeespiegelstijging, maar ook door bijvoorbeeld kusterosie, verzuring van oceanen en hittegolven in zee.

⁹ <https://www.ipcc.ch/assessment-report/ar6/>.

Er zijn diverse rapporten en wetenschappelijke publicaties verschenen in het afgelopen decennium die de effecten van de klimaatcrisis op de economie¹⁰, stabiliteit in de samenleving, ecosystemen en de gezondheid¹¹ van mensen analyseren. Inmiddels is ook bekend dat klimaatverandering de belangrijkste veroorzaker is van biodiversiteitsverlies.¹²

Het voert te ver om alle rapporten hier te bespreken, maar voor pensioenfondsen is het wel belangrijk om te achterhalen - zie Hoofdstuk 4 - aan welke maatschappelijke effecten het meeste wordt bijgedragen in de beleggingen, en andersom welke effecten het meeste risico vormen voor beleggingen, en tot slot welke beleggingen kunnen bijdragen aan oplossingen of het aanpassen van de samenleving op klimaatverandering.

2.2 Impact voor de pensioenfondsen

De verschillende beleggingen in een portefeuille staan niet alleen voor een verzameling van verspreide bronnen van klimaatimpact, maar ook voor een verzameling klimaat gerelateerde risico's voor de pensioenfondsen, en daarmee voor de financiële stabiliteit.

Deze kunnen worden onderverdeeld in fysieke risico's en transitie risico's:

- **Fysieke risico's** als gevolg van een stijgende temperatuur en extreme weersomstandigheden:
 - **Overstromingsrisico:** dit kan een relevant risico betreffen wanneer de assets van de pensioenfondsen gelegen zijn in een gebied met een overstromingsrisico. Wanneer een overstroming plaatsvindt in dit gebied, heeft dit waarschijnlijk een negatief effect op de waardering van de assets.
 - **Natuurlijke hulpbronnen risico:** dit kan een relevant risico betreffen wanneer een asset voor hun activiteiten afhankelijk zijn van de toegang tot natuurlijke hulpbronnen en ecosysteemdiensten. Wanneer toegang tot natuurlijke hulpbronnen beperkt wordt door klimaatverandering, ontbossing, vervuiling of veranderend landgebruik, kan dit invloed hebben op de prestaties van de betrokken ondernemingen.
 - **Stormrisico:** dit kan een relevant risico betreffen voor assets die zich bevinden in een gebied dat gevoelig is voor stormrisico. Wanneer een (grote) storm plaatsvindt, heeft dit waarschijnlijk een negatief effect op de waarde van de asset.
 - **Droogterisico:** dit kan een relevant risico zijn voor assets die zich bevinden in een gebied dat gevoelig is voor perioden van droogte. Wanneer een lange(re) periode van droogte plaatsvindt, heeft dit waarschijnlijk een negatief effect op de waarde van de asset.
- **Transitierisico's** kunnen zich manifesteren door bijvoorbeeld wijzigingen in regelgeving, technologische ontwikkelingen en/of maatschappelijke ontwikkelingen zoals veranderende consumptiepatronen of actievere belanghebbenden:

10 <https://www.swissre.com/media/news-releases/nr-20210422-economics-of-climate-change-risks.html>.

11 <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health>.

12 Vanuit het convenant wordt in Q1 van 2022 een themakader gepubliceerd specifiek over het thema biodiversiteit waar ook de sterke causaliteit met klimaatverandering aan bod komt.

- Wet- en regelgeving risico: dit kan een relevant risico zijn aangezien overheden nieuwe wet- en regelgeving kunnen invoeren om klimaatverandering te mitigeren en te voldoen aan (inter)nationale afspraken. Wanneer ondernemingen hier niet voldoende en/of tijdig op anticiperen kan dit een negatief effect hebben op de waarde van de asset.
- Risico stranded assets: wanneer de assets (ondernemingen) onvoldoende zijn ingespeeld op verduurzamingsmaatregelen, bestaat het risico dat assets hun waarde verliezen en/of niet langer (goed) verhandelbaar zijn. Wanneer dergelijke ondernemingen onderhevig worden aan (verdere) wettelijke beperkingen, of maatschappelijke ontwikkelingen, kan dit een negatief effect hebben op de waarde van de asset.
- Reputatierisico: dit kan een relevant risico zijn wanneer de algemene opinie zich laat nog sterker laten leiden door de communicatie over CO₂-prestaties en bedrijven hier onvoldoende inspanning leveren. Beleggers en consumenten kunnen bedrijven vermijden, dit kan een negatief effect hebben op de waarde van de asset.
- Juridische risico's: dit kan een relevant risico zijn wanneer derde partijen rechtszaken aanspannen tegen ondernemingen omdat ondernemingen achterblijven bij (internationale afspraken om klimaatveranderingen tegen te gaan. Wanneer bedrijven schuldig worden bevonden kan dit leiden tot significante boetes en kan dit een negatief effect hebben op de waarde van de asset.¹³

2.3 Bedrijfstakken

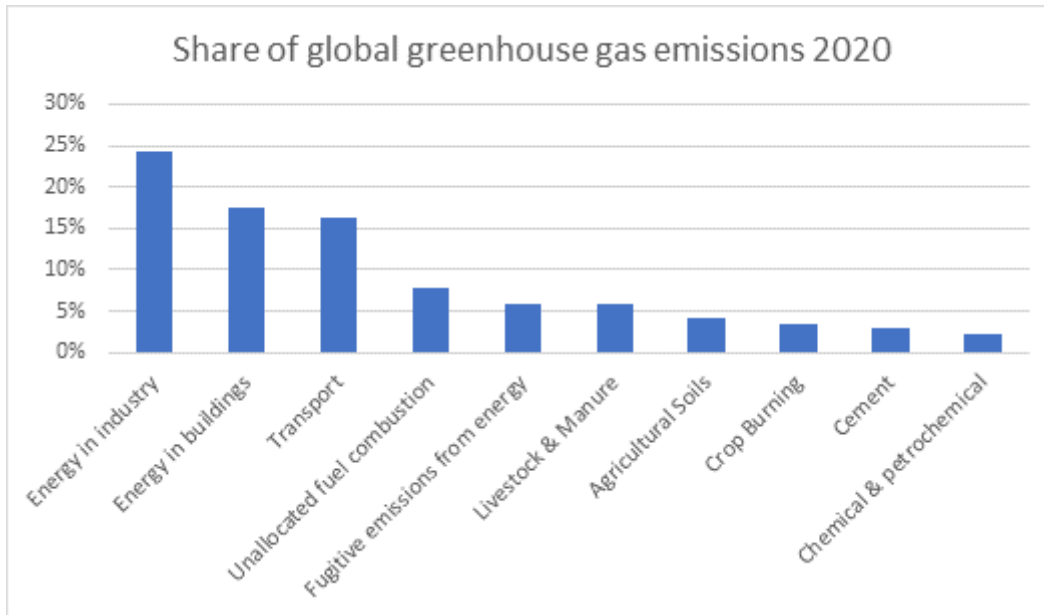
De impact van bedrijven op klimaat verschilt per sector. Onderstaande figuur geeft een overzicht van de bijdrage van de verschillende sectoren. Het is van belang te vermelden dat dit figuur een beeld geeft over de gemiddelden over sectoren vanuit mondiaal perspectief, het beeld voor één specifiek land zal waarschijnlijk wat afwijken van de percentages in Figuur 1.

Figuur 1 laat zien dat het energieverbruik in de industrie de grootste impact heeft qua uitstoot met 24% met name door de productie van ijzer en staal. Dit is gevolgd door het energieverbruik in zowel commercieel als residentieel vastgoed met 17% en transport met 16% waarvan wegtransport het overgrote deel vormt. Verschillende rapporten en publicaties hanteren iets andere percentages, afhankelijk van de meetmethode. Zo is volgens een gezaghebbend rapport¹⁴ van de voedsel en landbouworganisatie van de VN - FAO - de veehouderij verantwoordelijk voor 14,5% van de totale door de mens veroorzaakte emissie van broeikasgassen op onze planeet, in plaats van de 6% die Figuur 1 laat zien. De veehouderij draagt negatief bij aan klimaatverandering o.a. via de productie, verwerking en transport van dieren, via landgebruik, en de productie van veevoer en mest.¹⁵ Het is voor pensioenfondsen daarom van belang om diverse bronnen te raadplegen om de risico sectoren te identificeren.

¹³https://www.groene.nl/artikel/het-shell-vonnis-heeft-gevolgen-voor-grootvervuilers-wereldwijd?gclid=Cj0KCQiA8vSOBhCkARIsAGdp6RQCskJfPZfDVNZzqFM418BmrFFtOdQtCjo8DTKsF4ISuPpOFkaNL2caAi9GEALw_wcB.

¹⁴ <https://www.fao.org/3/i3437e/i3437e.pdf>.

¹⁵ <https://climatenexus.org/climate-issues/food/animal-agricultures-impact-on-climate-change/>.

Figuur 1: Illustratie van sectoren met de grootste (relatieve) uitstoot.¹⁶

2.4 Landen

De impact op klimaat verschilt ook per land en deze informatie kan gebruikt worden in bijvoorbeeld het evalueren van bestaande of nieuwe overheidsschulden en toepassing in een uitsluitingenlijst of in een best-in-class strategie. Dit kan vanuit verschillende perspectieven bekeken worden onder andere uitstoot per hoofd van de bevolking, historische relatieve uitstoot en rangschikking op basis van de klimaatprestaties en beleid. Hiermee kunnen landen beoordeeld worden op basis van uitsluitend informatie uit het verleden tot heden (e.g., uitstoot per hoofd) of toekomstige plannen (CCPI of Climate Action Tracker). Voor meer informatie rondom dit onderwerp en de verschillende perspectieven en methode zijn terug te vinden in Bijlage II.

¹⁶ <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>.

3. Referentiekader

3.1 Klimaatimpact

Mondiale kaders

Klimaatverandering kan enkel effectief worden aangepakt als landen samenwerken om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen. Nederland heeft zich verbonden aan verschillende internationale klimaatafspraken, te beginnen met het Klimaatverdrag van de Verenigde Naties uit 1992 (UNFCCC), dat nog steeds het raamwerk vormt waarbinnen klimaatafspraken worden gemaakt.

In 2015 kwam in dit VN-verband het Parijsakkoord tot stand. In het Parijsakkoord zijn de deelnemende landen vrijwillige maar bindende verplichtingen aangegaan, onder andere om hun emissies van broeikasgassen te verminderen. In het Akkoord is ook afgesproken om elke vijf jaar nieuwe verbintenissen aan te gaan, die zo nodig ambitieuzer kunnen en moeten zijn dan de eerdere verbintenissen, maar die geen stap terug kunnen betekenen (het zogenaamde ‘*ratcheting*’ mechanisme). Eind 2021 zijn in Glasgow vervolg afspraken gemaakt. Landen hebben zich gecommitteerd aan de doelstelling de opwarming tot 1,5 graden te beperken (een scherpere doelstelling als destijds is afgesproken in Parijs) en afgesproken in 2022 sterkere nationale plannen te maken om deze doelstelling ook daadwerkelijk te halen. In het “Glasgow Climate Pact” is tevens afgesproken om het steenkoolgebruik af te bouwen en een einde te maken aan “inefficiënte subsidies voor fossiele brandstoffen”¹⁷.

De Verenigde Naties gebruiken rapporten van het IPCC als uitgangspunt voor het klimaatbeleid. Het laatste IPCC-rapport¹⁸, het Speciaal rapport over 1,5 graad Celsius opwarming van oktober 2018, heeft laten zien dat een opwarming van 2 graden aanzienlijk ernstiger gevolgen zal hebben dan een opwarming van 1,5 graad. Bovendien toonde het rapport dat het wel degelijk mogelijk is de opwarming tot 1,5 graad te beperken, maar het vergt een nog verdergaande en versnelde collectieve actie om de doelen uit het Klimaatakkoord van Parijs te halen. Het rapport wijst uit dat de transitie naar klimaatbestendige ontwikkelingspaden uiterlijk 2030 moet plaatsvinden. Uit recent onderzoek gepubliceerd in het gerenommeerde natuurwetenschappelijk tijdschrift Nature, blijkt dat om de temperatuurstijging te beperken tot maximaal 1,5 graad, geen nieuwe investeringen in de fossiele energiesector gedaan moeten worden en bestaande investeringen geminimaliseerd moeten worden.¹⁹

Europese kaders

EU Fit for 55

De mondiale doelstellingen, voortkomend uit het Parijsakkoord, worden in de context van de Europese Unie vertaald naar doelstellingen en maatregelen op Europees niveau, en naar bindende nationale doelstellingen. In juli 2021 heeft de Europese Commissie een nieuw

¹⁷ Glasgow Climate Pact | UNFCCC.

¹⁸ <https://www.ipcc.ch/sr15/>.

¹⁹ <https://www.nature.com/articles/s41586-019-1364-3>.

pakket maatregelen aangekondigd onder de naam 'EU Fit for 55'²⁰. het pakket bestaat uit een tiental wetsvoorstellen die moeten zorgen voor de realisatie van de doelstellingen van de Green Deal. Het uiteindelijke doel: Europa in 2050 een klimaatneutraal continent, waar in 2030 een CO₂-reductie van 55% moet zijn gerealiseerd. Overige belangrijke punten uit het EU-beleid:

- In 2030 moet zowel het primaire als het finale energieverbruik gedaald zijn, met respectievelijk 39% en 36%.
- Versnelling van overgang naar een groener energiesysteem door aanscherping van de Richtlijn hernieuwbare energie: 2030 moet 40% van de energie uit hernieuwbare bronnen komen.
- Herziening van de energiebelastingrichtlijn. Dit voorstel beoogt te regelen dat de belasting op energieproducten afgestemd moet worden op het energie- en klimaatbeleid van de EU.
- Herziening van het bestaande EU-systeem van verhandelbare emissierechten (ETS). Het aantal rechten zal verlaagd worden en de Commissie wil de maritieme transportsector onderbrengen bij het huidige ETS en voor de sectoren 'Bouw' en 'Wegvervoer' een afzonderlijk emissiehandelssysteem instellen.
- Meer bomenaanplant in de EU.
- Strengere CO₂-emissienormen voor voertuigen.
- Invoering van een koolstofprijs voor de import van een aantal vervuilende producten zoals ijzer en staal door een koolstof correctiemechanisme aan de grens.

Sustainable Finance Action Plan

Het Sustainable Finance Action Plan (SFAP) is erop gericht om duurzame beleggingen te stimuleren in de EU en om de klimaatdoelen van het Akkoord van Parijs en de Europese Green Deal te realiseren. Het plan wordt vormgegeven door onder meer de Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR) en de EU Taxonomie.

Sustainable Finance Disclosure Regulation

De SFDR²¹ betreft nieuwe regelgeving waar fondsen en mandaten in drie verschillende categorieën worden ingedeeld; zoals beschreven in artikel 6, 8 en 9 van de SFDR. Art. 6-fondsen integreren geen enkele vorm van duurzaamheid in hun beleggingsproces en kunnen beleggen in aandelen die door ESG-fondsen worden uitgesloten. Van art. 8-fondsen is sprake wanneer een financieel product, naast andere kenmerken, milieu- en maatschappelijke kenmerken stimuleert, of een combinatie van deze bedrijven, mits de bedrijven waarin belegd wordt er goede *governance* praktijken op na houden. Art. 9-fondsen zijn van toepassing wanneer een financieel product duurzaam beleggen als doel heeft en er een index is aangeduid als referentie benchmark.

Vanaf juni 2021 dient eveneens te worden gerapporteerd over de negatieve impact die beleggingen realiseren. Pensioenfondsen dienen te beschrijven hoe ze bij het nemen van beleggingsbeslissingen hun *due diligence* beleid toepassen en rekening houden met de

²⁰ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_3541

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019R2088>

belangrijkste negatieve effecten. Er zijn 50 verschillende indicatoren voor negatieve impact ontwikkeld, hiervan geldt voor 32 indicatoren een rapportageverplichting en de overige 18 zijn op vrijwillige basis.

EU Taxonomie

De EU is bezig met de publicatie van een lijst economische activiteiten die als 'duurzaam' kunnen worden geclassificeerd. Deze zogenaamde 'Taxonomie' zal als leidraad moeten gelden voor groene investeringen. De taxonomie maakt duidelijk welke activiteiten wel of niet - op grond van hun wetenschappelijke getoetste bijdrage aan het voorkomen van klimaatverandering of beperken van de gevolgen ervan - groen mogen heten. De *Taxonomy Regulation* schrijft bovendien voor dat activiteiten die vanuit klimaatperspectief groen worden geacht tevens geen schade mogen berokkenen aan de andere duurzaamheidsdoelen, zoals het beperken van biodiversiteitsverlies. Dit zijn de 'Do No Significant Harm' principes. Alle classificaties die onder de *Regulation* komen te vallen zijn nog niet gereed. Op 31 december 2021 is de tweede klimaat paragraaf ('Delegated Act') in concept gepubliceerd.²² In het voorjaar van 2022 zal deze omstreden paragraaf in stemming worden gebracht in de Europese Raad en het parlement.

Nationale kaders

Nederland vertaalt de mondiale en Europese doelstellingen door in wetgeving en beleid. In dat kader zijn met name het Klimaatakkoord en de Klimaatwet van belang. De Klimaatwet, aangenomen op 28 mei 2019, stelt de klimaatdoelstellingen voor de regering vast. Tegelijkertijd is het een kader voor de ontwikkeling, effectmeting en wijze van verantwoording van het beleid dat moet leiden tot het halen van de wettelijke vastgelegde klimaatdoelstellingen. Zowel de Klimaatwet als het Klimaatakkoord zullen in doelstellingen minimaal moeten worden aangepast naar de geldende EU doelstelling van 55% in 2030. In het Regeerakkoord van Rutte IV wordt een streven van 60% genoemd, wat tot verdere aanscherping zal leiden.

De rechtszaak die door Urgenda werd aangespannen en gewonnen in 2015²³ heeft ertoe geleid dat Nederland in 2020 25% CO2 reductie had moeten behalen in plaats van 20%. Uit de meest recente (2021) Klimaat en Energieverkenning (KEV) gepubliceerd door het PBL blijkt dat Nederland niet op koers ligt om haar eigen (lager dan hierboven genoemd, 49%) doelstellingen voor 2030 te halen.²⁴ Aanvullende maatregelen zijn nodig om de doelstellingen alsnog te halen, waarvoor in het Regeerakkoord van kabinet Rutte IV extra middelen voor zijn gereserveerd. Het risico van niet behaalde doelstellingen van Nederland en andere landen is aanzienlijk voor bedrijven en financiële instellingen. Via de rechter kunnen maatregelen alsnog worden afgedwongen en bovendien verhoogt dit de kans op onverwacht aanvullend beleid waar bedrijven mee geconfronteerd worden.

De OESO-richtlijnen verwachten van investeerders dat zij doelstellingen en tussendoelen voor de klimaatimpact van hun portfolio's hebben die in lijn zijn met die van Parijs. Deze

²²https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/eu-taxonomy-sustainable-activities_en

²³ In 2018 en in 2019 is het vonnis van de rechter opnieuw bevestigd in hoger beroep en in cassatie.

²⁴ <https://www.pbl.nl/publicaties/klimaat-en-energieverkenning-2021>.

interpretatie werd onlangs bevestigd door het Nederlandse Nationaal Contactpunt voor de OESO richtlijnen, naar aanleiding van een melding van NGO's over het klimaatbeleid van ING (zie ook bijlage 1).²⁵

Op eigen initiatief hebben vijftien Nederlandse financiële instellingen zich in de Spitsbergen Ambitie gecommitteerd aan het in kaart brengen van de impact van hun volledige beleggingsportefeuille in 2018. Aanvullend is het 'commitment van de financiële sector' in het Klimaatakkoord opgenomen.²⁶ Het commitment is ondertekend door 50 financiële instellingen waaronder een aantal pensioenfondsen. De ondertekenende financiële instellingen verplichten zich met hun handtekening om vanaf 2020 te rapporteren over de klimaatimpact van hun financieringen en beleggingen. Deze rapportage over 2020 is in het najaar van 2021 gepubliceerd.²⁷ De deelnemende instellingen kunnen zelf bepalen welke beleggingen zij relevant achten, waardoor de rapportages²⁸ sterk uiteenlopen in reikwijdte van de portefeuille. Daarnaast zullen de partijen uiterlijk in 2022 actieplannen klaar hebben die bijdragen aan een vermindering van de CO₂-uitstoot in lijn met het Parijsakkoord. De convenantpartijen moedigen pensioenfondsen van harte aan om zich aan te sluiten bij het Klimaatakkoord Commitment²⁹ om zo werk te maken van zowel het meten van de CO₂ voetafdruk van de portefeuille als het stellen van ambitieuze doelstellingen om de uitstoot in lijn te brengen met de internationale, Europese en nationale doelstellingen.

3.2 Toezichtkader klimaatrisico's

Onderzoek DNB

De Nederlandsche Bank constateert dat pensioenfondsen in hun Own Risk and Solvency Assessment (ORSA) meer aandacht besteden aan klimaatgerelateerde risico's, maar dat de kwaliteit hiervan dient te verbeteren.³⁰ Uit het onderzoek van DNB blijkt onder meer dat in 2020 80% van de pensioenfondsen aandacht besteedt aan klimaatrisico's. De meeste verbeteringen kunnen worden behaald bij middelgrote en kleinere pensioenfondsen.

De helft van de pensioenfondsen die betrokken zijn in het onderzoek beschouwt klimaatrisico's als niet materieel. DNB heeft aangegeven dat zij verwacht dat pensioenfondsen toelichten waarom klimaatrisico's niet materieel zijn. Momenteel is deze toelichting nog onvoldoende. Het onderzoek toont ook aan dat een deel van de pensioenfondsen ervan uitgaat dat de transitie geleidelijk zal verlopen of dat de risico's zich niet in de geplande periode zullen voordoen. Volgens DNB wordt dit nog onvoldoende onderbouwd.

Voor zowel fysieke risico's als transitie risico's is de aandacht vanuit pensioenfondsen toegenomen, hoewel ook wordt geconstateerd dat er meer aandacht wordt besteed aan fysieke risico's dan aan transitie risico's. DNB kan onvoldoende vaststellen of alle pensioenfondsen voldoende aandacht besteden aan transitie risico's omdat de kwaliteit van

25 <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2019/04/19/final-statement-dutch-ncp-specific-instance-4-ngos-versus-ing-bank>

26 <https://www.klimaatakkoord.nl/documenten/publicaties/2019/07/10/commitment-van-de-financiele-sector>.

27 <https://klimaatcommitment.nl/publicaties/klimaatcommitment-financiele-sector-eerste-voortgangsrapportage/>.

28 Zie link KPMG rapport via: <https://www.pensioenfondsen.nl/publicaties/actueel/financi%C3%ABle-sector-op-koers-met-afspraken-klimaatcommitment>.

29 Voor meer informatie verwijzen we naar het Verbond van Pensioenfondsen als één van de faciliterende partijen.

30 <https://www.dnb.nl/actueel/nieuws-voor-de-sector/sector-nieuwsberichten-2021/de-impact-van-klimaatrisico-s-op-pensioenfondsen/>.

de toelichting nog niet voldoende is. Transitie Risico's kunnen leiden tot afwaarderingen van leningen, derhalve is het voor DNB belangrijk dat deze beter inzichtelijk worden gemaakt.

Schadepensioenfondsen kunnen worden geraakt door weer gerelateerde risico's. De gevolgen van klimaatverandering zijn o.a. afwijkende weerpatronen, zoals extreme regenval, hagel of overstromingen. Hoewel sommige schadepensioenfondsen wel gebruik maken van storm scenario's wordt er volgens DNB niet adequaat toegelicht waarom dit scenario geschikt is als benadering voor extreme neerslag of hagel. Voor leven-, natura-, uitvaart- en zorgpensioenfondsen kan een veranderend klimaat leiden tot veranderende patronen in claims. Zo kan er bijvoorbeeld een toename zijn van tropische ziektes in Europa en kunnen hittegolven of natuurrampen leiden tot slachtoffers. Het aantal leven-, natura-, uitvaart- en zorgpensioenfondsen dat deze risico's meeneemt in de risicoanalyse is beperkt.

ECB Onderzoek

De Europese Centrale Bank heeft recentelijk ook een rapport gepubliceerd omtrent de impact van klimaatverandering op bedrijven onder verschillende klimaatscenario's³¹. De resultaten laten zien dat banken en bedrijven ervan profiteren wanneer (in een vroeg stadium) beleid wordt geïmplementeerd welke inspeelt op de transitie naar een klimaatneutrale samenleving. In Europa zijn de fysieke klimaatrisico's onevenredig verdeeld, in de noordelijke landen bestaat er een hoger overstromingsrisico en zuidelijke landen zijn eerder blootgesteld aan hittestress en bosbranden. Transitie Risico's spelen vooral voor verschillende sectoren, zo lopen CO2-intensieve sectoren - zoals mijnbouw en energieopwekking - de hoogste transitie risico's. Wanneer niet voldoende wordt ingespeeld op klimaatrisico's verwacht de ECB dat de verliezen voor banken en bedrijven significant zullen oplopen in de komende 30 jaar.

TCFD

Daarnaast zijn er ook internationale sector initiatieven ter bevordering van het in kaart brengen en rapporteren van klimaatrisico's. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is de Taskforce for Climate Related Financial Disclosures (TCFD) die in het leven is geroepen door de Financial Stability Board (FSB), het overlegorgaan van Centrale Banken en toezichthouders. De TCFD³² heeft in opdracht van de FSB standaarden opgesteld waarmee financiële- en niet-financiële instellingen kunnen rapporteren over de impact van klimaatfactoren op hun bedrijfsvoering. De TCFD- rapportages worden door zowel bedrijven waarin geïnvesteerd wordt, als door klanten van banken, beschouwd als bevorderlijk voor de dialoog over het beheersen van klimaatrisico's.

31 <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2021/html/ecb.pr210922-59ade4710b.en.html>.

32 <https://www.fsb-tcf.org/>.

4. Due diligence stappen

Indien een pensioenfonds belegt of overweegt te beleggen in voor klimaatverandering relevante sectoren, dan schrijven de OESO-richtlijnen voor om hierbij het due diligence-proces te doorlopen.

De OESO-richtlijnen vereisen van bedrijven dat zij 'een voor de desbetreffende onderneming geschikt milieubeheersysteem' invoeren en in stand houden (Hoofdstuk VI Milieu, paragraaf 1). Dit moet onder andere bestaan uit een adequaat informatiesysteem (1.a). Het moet meetbare doelstellingen (goals) en streefcijfers (targets) vaststellen voor de verbetering van de milieuprestaties en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, in overeenstemming met nationaal beleid en internationale overeenkomsten (1.b). Deze doelstellingen en streefwaarden dienen periodiek geëvalueerd te worden (1.b), en er moet een toezicht- en controlemechanisme zijn op de doelstellingen (1.c).

4.1 Verankeren van maatregelen in het beleid

Als klimaat en de benoemde sectoren een materieel relevante rol speelt in de beleggingsportefeuille van de pensioenfonds, dan dienen er adequate beleidsmaatregelen opgenomen te worden om de hiermee samenhangende ESG-risico's te beheersen. Voor aandachtspunten voor institutionele beleggers zie "Investor Actions" in de Handleiding.³³

Door het ondertekenen van het Klimaatakkoord door de financiële sector moeten partijen actie ondernemen om het CO₂-gehalte van hun relevante financieringen en beleggingen te meten. Uiterlijk 2022 maken alle partijen hun actieplannen inclusief reductiedoelstellingen voor 2030 bekend. Zo moet worden toegelicht welke acties zullen worden ondernomen om bij te dragen aan het klimaatakkoord van Parijs.

Voor het implementeren van een proces om inzicht te verkrijgen in de CO₂-uitstoot van de portefeuille zijn de volgende stappen relevant. Hierbij adviseren wij PCAF als methodiek, PCAF biedt duidelijke handvatten en richtlijnen om per verschillende asset class de CO₂-uitstoot vast te stellen. De methodiek van PCAF wordt regelmatig herzien op basis van nieuwe inzichten en/of ontwikkelingen.

- 1) Inzicht verkrijgen in de verschillende asset classes. Een pensioenfonds dient te bepalen voor welke asset classes er vermogen uit staat en wat daarvan de CO₂-uitstoot is. PCAF³⁴ onderkent momenteel de volgende 6 asset classes:
 - Listed Equity and Corporate Bonds
 - Business Loans and Unlisted Equity
 - Project Finance
 - Commercial Real Estate
 - Mortgages
 - Motor Vehicle Loans
- 2) Er wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende scopes op basis van het GHG-protocol, deze scopes geven inzicht in de verschillende activiteiten van een bedrijf en

33 Bladzijde 21 en 22: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-for-Institutional-Investors.pdf>.

34 <https://carbonaccountingfinancials.com/standard#the-global-ghg-accounting-and-reporting-standard-for-the-financial-industry>.

de daaraan gerelateerde CO2-uitstoot, deze scopes hebben in dit geval betrekking op de beleggingen van de pensioenfondsen:

- Scope 1: Directe CO2-uitstoot van een bedrijf (waarin belegd wordt) veroorzaakt door de eigen bronnen.
 - Scope 2: Indirecte CO2-uitstoot van een bedrijf (waarin belegd wordt), dit wordt veroorzaakt door opwekking van zelf gekochte en verbruikte elektriciteit of warmte.
 - Scope 3: Alle overige CO2-uitstoot die wordt veroorzaakt in de gehele levenscyclus van de producten die het bedrijf (waarin belegd wordt) verkoopt/vervaardigt.
- 3) Vervolgens is het belangrijk om te bepalen hoe de CO2-data wordt verkregen. Normaliter zal dit voor Listed Equity, Corporate Bonds en Business Loans kunnen worden ingekocht bij een dataleverancier. Enkele voorbeelden van dataleveranciers zijn Sustainalytics, MSCI en TruCost.
- Voor de overige asset classes dienen alternatieve schattingen te worden uitgevoerd om de omvang van de CO2-uitstoot te bepalen. PCAF geeft hier verdere invulling aan.
- 4) Wanneer de CO2-uitstoot per asset class en op totaalniveau is vastgesteld, dient hierover te worden gerapporteerd in het jaarverslag of een additioneel duurzaamheidsverslag/rapport. Op deze manier kan de klimaatimpact van de portefeuille worden vastgesteld en kunnen concrete doelstellingen worden geformuleerd op de korte en lange termijn.

Een aantal nationale en internationale initiatieven kunnen ondersteuning bieden bij het inzichtelijk maken van de CO2-uitstoot:

- Het Carbon Disclosure Project (CDP) heeft een systematiek ontwikkeld waarmee aangesloten bedrijven hun totale klimaatvoetafdruk inzichtelijk kunnen maken;³⁵
- Het Science Based Targets Initiative (SBTI) helpt investeerders en bedrijven om op basis van hun CO2-uitstoot doelen te stellen die in lijn zijn met internationale afspraken van het Akkoord van Parijs;³⁶
- Transition Pathway Initiative (TPI) is een mondiaal initiatief welke beoordeling uitvoert van bedrijven om te bepalen in hoeverre deze voorbereid zijn op de transitie naar een klimaatneutrale samenleving. Met deze tool is het dus gemakkelijk om inzicht te verkrijgen in de duurzaamheidsstappen van bedrijven.
- Het Platform Carbon Accounting Financials (PCAF). De PCAF (Partnership for Carbon Accounting Financials)-methode wordt door de meeste instellingen gebruikt om het CO2-gehalte te berekenen. Op dit moment meet 80% van de instellingen volgens de PCAF-methode. Hierin hebben financiële instellingen een methodologie afgesproken om hun klimaatvoetafdruk te meten en te presenteren en wordt regelmatig bijgesteld op basis van nieuwe inzichten en ontwikkelingen.³⁷

35 www.cdp.net. Het CDP laat bedrijven betalen om hun emissie data door te geven. <https://www.cdp.net/en/info/admin-fee-terms-and-conditions>.

36 www.sciencebasedtargets.org

37 <https://carbonaccountingfinancials.com/files/downloads/PCAF-Global-GHG-Standard.pdf>

Een handelingsperspectief voor pensioenfondsen dat hieruit voortvloeit, is bij te dragen aan de methodologie-ontwikkeling in PCAF. Of in elk geval de methodologie toe te passen op de eigen portefeuille, voor het meten en publiceren van de klimaatvoetafdruk van de investeringen; en voor het vaststellen van gerelateerde reductiedoelen. Deze reductiedoelen zouden vervolgens richtinggevend moeten zijn in beslissingen over investeringen in en engagement met bedrijven, waarbij de onderliggende gegevens over de uitstoot van individuele investeringen behulpzaam zullen zijn. Voor zover pensioenfondsen de

- PACTA: Paris Agreement Capital Transition Assessment (PACTA)³⁸. PACTA laat zien of het CO₂-gehalte van financiële portefeuilles of bedrijven in lijn zijn met klimaatscenario's (voornamelijk het Parijsakkoord) en bepalen of de CO₂-voetafdruk van bedrijven of financiële portefeuilles voor deze sectoren zijn afgestemd op deze routepaden.
- Paris Aligned Benchmarks³⁹: Dit zijn indices waarvan de uitstoot van de onderliggende bedrijven in lijn zijn met het Parijsakkoord. Het voordeel van deze benchmarks is dat ze investeerders in staat stellen de decarbonisatie van een investeringsstrategie (bijv. van een fonds) te vergelijken. Dit zorgt voor meer transparantie ten aanzien van decarbonisatie in lijn met het Parijsakkoord.
- Climate Action 100+⁴⁰: De Climate Action 100+ is een initiatief geleid door investeerders die gezamenlijk optreden om ervoor te zorgen dat de bedrijven met de grootste uitstoot acties ondernemen in de strijd tegen klimaatverandering en daarmee de transitie naar netto klimaatneutrale samenleving⁴¹ realiseren. Dit vindt plaats in de vorm van engagement bijvoorbeeld een gesprek met het management board of het sturen van een formele brief. De vermogensbeheerder heeft de keuze om zich aan te sluiten als initiatiefnemer waarbij actieve engagement wordt vereist of als 'supporter' waarmee je aangeeft dat je de doelen van Climate Action 100+ ondersteunt.

4.2 Vaststellen van eigen criteria

Het is aan te bevelen om te werken met eigen criteria voor investeringen in dit thema. De Partijen doen hiervoor een aantal suggesties.⁴² Ten aanzien van nieuwe investeringen in de fossiele sector wordt geadviseerd om de lijn van het Internationale Energie Agentschap te volgen die stelt dat voor het bereiken van de 1,5 graden doelstelling het vereist is dat er een onmiddellijk einde komt aan alle verdere investeringen in de nieuwe winning van fossiele brandstoffen en in investeringen in nieuwe kolencentrales.

Breed genomen zijn er voor de bestaande portefeuille twee opties die een pensioenfonds heeft om de klimaatvoetafdruk van de beleggingsportefeuille omlaag te brengen:

- Het aangaan van een gesprek met de CO₂-intensieve bedrijven, om deze ertoe te bewegen hun emissies terug te dringen. Als dit niets oplevert, is uitsluiting en desinvesteren een logische vervolgstap;
- Het (stapsgewijs) uitsluiten van de meest CO₂-intensieve bedrijven in de portefeuille.

Er is nog veel discussie over de afweging 'engagen' versus 'uitsluiten' van fossiele brandstoffen. Wanneer we naar andere sectoren als tabak en defensie kijken, lijkt de trend te

daadwerkelijke investeringen uitbesteden aan fondsmanagers, zou deelname aan PCAF of een vergelijkbaar initiatief een voorwaarde kunnen zijn in de selectie van deze externe managers.

38 <https://www.transitionmonitor.com/>

39 <https://www.bloomberg.com/professional/blog/behind-the-buzz-of-paris-aligned-benchmarks/#:~:text=Paris%20Aligned%20Benchmarks%20%28PAB%29%20were%20first%20introduced%20in,a%20low%20carbon%20and%20climate%20resilient%20global%20economy.>

40 <https://www.climateaction100.org/>.

41 Net-zero wordt door veel maatschappelijke organisaties bekritiseerd omdat het de deur openhoudt voor allerlei suboptimale oplossingen die de huidige economische systemen gebaseerd op fossiele brandstoffen ongemoeid laten en inzetten op omstreven compensatie programma's. Zie ook: <https://theconversation.com/climate-scientists-concept-of-net-zero-is-a-dangerous-trap-157368>.

42 De NGO-geleding wil benadrukken dat zij dit zien als minimale criteria om te hanteren bij dit thema (e.g. de normatieve ondergrens).

zijn dat wanneer uitsluitingen blijven toenemen, de waarderingen van deze industrieën (en rendementen) zullen afnemen. Dit zou pleiten voor een versnelde in plaats van gefaseerde uitsluiting.

Engagement versus desinvesteren?

Aan het einde van 2021 werd een studie gepubliceerd van Rohleder, Wilkens en Zink⁴³ die voor het eerst empirisch aantoonde dat het desinvesteren - dat wil zeggen het verkopen van aandelen van een bepaald bedrijf of groep bedrijven met fossiele assets en belangen, denk aan olie & gas bedrijven - wel degelijk een positieve impact heeft op de klimaatprestaties van dat bedrijf. Eerder is dit effect alleen in theorie uitgewerkt door Heinkel, Kraus en Zechner (2001)⁴⁴, maar nu dus ook met empirische data bevestigd. Het dominante discours binnen de financiële sector stelt dat engagement - het aanwenden van invloed via aandeelhouderschap - meer effect heeft in de reële economie dan het desinvesteren, maar deze studie laat zien dat deze aanname niet juist is. De verkoop van aandelen van een bedrijf op één moment veroorzaakt een daling van de aandelenprijs (voor de langere termijn) en ook een daling of significant geringere stijging van de CO₂ uitstoot van het bedrijf in vergelijking met de controlegroepen. De klimaatprestaties van het bedrijf waar beleggers aandelen van verkochten namen - ook over de langere termijn - toe. Hoewel invloed volgens de OESO richtlijnen moet worden aangewend via engagement, is desinvesteren dus ook een manier om klimaatimpact te bewerkstelligen. De manier waarop beide interventies worden ingezet doet er uiteraard toe. Collectiviteit (samen optrekken met andere financiële instellingen), een publiek statement en transparantie over doelen en eisen zijn voor beide interventies cruciaal.

Recent hebben een aantal grote en kleinere pensioenfondsen aangekondigd om te stoppen met fossiele beleggingen, dit zijn ABP, PME, Pensioenfonds Horeca en Catering en Pensioenfonds UWV. Bij een aantal van deze fondsen is de argumentatie geweest dat men zich in het aanwenden van invloed (engagement) wil toeleggen op die bedrijven die in staat zijn om een transitie naar klimaatneutrale productie te maken omdat hun bedrijfsmodel niet gebaseerd is op het winnen van fossiele brandstoffen, zoals de productie van staal, wat op dit moment wel CO₂ en fossiel intensieve industrietak is, maar ook geproduceerd kan worden met groene waterstof.

Wanneer een pensioenfonds besluit over te gaan tot engagement, kunnen internationale afgesproken doelstellingen dienen als leidraad. Zo kan bijvoorbeeld van bedrijven worden gevraagd om transparante, objectieve en meetbare reductiedoelstellingen te publiceren. Aan de hand van deze doelstellingen kan vervolgens worden bepaald of het klimaatbeleid van een bedrijf in lijn is met de Klimaatdoelstelling van Parijs en Glasgow; het beperken van de opwarming van de aarde tot 1,5 graden Celsius. De Partijen doen een aantal suggesties voor engagement onderwerpen. Gevraagd kan worden van bedrijven om:

- Hun (in)directe broeikasgasemissies te publiceren, inclusief deugdelijk onderbouwde plannen om deze te reduceren (bijvoorbeeld via TCFD/PCAF);

43 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378426621003034?dgcid=coauthor>.

44 <https://www.jstor.org/stable/2676219>.

- Criteria te formuleren m.b.t. het uitsluiten of versneld uitfaseren van de meest CO₂-intensieve varianten van fossiele brandstoffen. Denk daarbij aan winning van thermische kolen, teerzanden, schaliegas en -olie (van exploratie en winning tot transport en gebruik daarvan) of oliewinning in kwetsbare gebieden (Arctisch).
 - De recent gepubliceerde Urgewald Global Oil & Gas Exit list en de Global Coal Exit list leveren overzichten van alle typen fossiele brandstoffen waarin geïnvesteerd wordt door onder andere energie- en olie & gas bedrijven⁴⁵;
- Grenswaardes (als maximumpercentage) op te stellen voor de winning van deze brandstoffen, en in lijn met recente rapporten bedrijven die geïnvesteerd zijn in de winning van nieuwe fossiele voorraden vragen daarmee te stoppen alvorens over te gaan tot uitsluiting;
- Grenswaardes (als minimumpercentage) op te stellen m.b.t. nieuwe investeringen door olie en gas- en energiebedrijven die zijn gealloceerd aan hernieuwbare energie of schone technologie in plaats van olie en gas;
- Ook kan worden gedacht aan het stellen van een bepaald maximumpercentage voor winning uit deze brandstoffen bij het bedrijf;
- Sturen op initiatieven die de klimaat prestaties van bedrijven meten, dit kunnen commitments betreffen zoals Science-Based Targets Initiative (SBTi) of bepaalde klimaat *metrics* zoals de Transition Path Initiative (TPI) of Implied Temperature Rise (ITR).
- Zich te committeren niet bij te dragen aan ontbossing (zie hiervoor ook het themakader biodiversiteit).

Het optuigen van een engagement traject (zie paragraaf 4.5) is een specialistische, arbeidsintensieve strategie. Pensioenfondsen van kleinere omvang zullen dergelijke trajecten meestal uitbesteden aan derde partijen, die de gesprekken voeren uit naam van de pensioenfonds. Een engagement strategie waarin focus wordt aangebracht om ook daadwerkelijk resultaat te boeken met de geleverde inspanningen is dan des te meer van belang.

Energiebedrijven en olie & gas bedrijven

Engagement is afhankelijk van nog niet altijd beschikbare data en wetenschappelijke adviezen en bovendien sterk onderhevig aan voortschrijdend inzicht. De Partijen hebben gekeken naar de 'Paris Aligned Benchmark'⁴⁶ die criteria voorschrijft voor het uitsluiten van de meest CO₂-intensieve bedrijven die relatief weinig (kunnen) bijdragen aan de transitie naar een klimaatneutrale samenleving:

- Bedrijven die 1% of meer van hun omzet halen uit de exploratie, winning, exploitatie, transport, raffinage of verkoop van steenkool en bruinkool;
- Bedrijven die 10% of meer van hun omzet halen uit de exploratie, winning, transport, raffinage of verkoop van fossiele olie (in alle vormen, dus aardolie, teerzandolie, arctische olie, etc.);

⁴⁵ <https://urgewald.org/en/medien/ngos-release-first-global-oil-gas-exit-list-glasgow-cop>.

⁴⁶ <https://www.bloomberg.com/professional/blog/behind-the-buzz-of-paris-aligned-benchmarks/#:~:text=Paris%20Aligned%20Benchmarks%20%28PAB%29%20were%20first%20introduced%20in,a%20low%20carbon%20and%20climate%20resilient%20global%20economy>.

- Bedrijven die 50% of meer van hun omzet halen uit de exploratie, winning, transport, raffinage/productie of verkoop van fossiel gas;
- Bedrijven die 50% of meer van hun omzet halen uit het opwekken van elektriciteit met een CO2 intensiteit van meer dan 100 gram CO2e/KWh.

Energie-intensieve bedrijven (zoals auto-industrie, woningbouw, agrarische sector, chemische industrie):

Gezien het onder deze categorie gaat om verschillende sectoren, wordt aangeraden om per sector de meest CO2-intensieve bedrijven (stapsgewijs) uit te sluiten. Het is bijvoorbeeld een strategie om voor elk van de bovengenoemde sectoren de vijf meest CO2-intensieve bedrijven uit te sluiten en engagement aan te gaan met de bedrijven die het meeste potentieel laten zien om bij te dragen aan de transitie. Hierbij is het van belang om niet alleen te kijken naar de CO2-uitstoot van het productieproces van deze bedrijven, maar tevens naar de CO2-uitstoot van de producten/diensten van het bedrijf. Deze informatie, in combinatie met de plannen van een bedrijf om de totale CO2-uitstoot terug te dringen en de investeringsplannen in CO2-vrije/arme technologie, geven een goed beeld van de mate waarin het bedrijf de transitie naar een CO2-arme economie succesvol kan voltooien.

Voor verdere transparantie en monitoring rondom de voortgang, kan wederom gebruik worden gemaakt van de 'Paris Aligned Benchmark' om te zien of decarbonisatie van een fonds in lijn is met het Parijsakkoord. Deze benchmark kent de volgende minimumvereisten:

1. In lijn met de maximale temperatuurstijging van 1,5 graad Celsius volgens het IPCC klimaatscenario⁴⁷;
2. Jaarlijkse daling van 7% in broeikasgas intensiteit (bijv. CO2e per miljoen euro);
3. Minimaal 50% reductie in broeikasgasemissies ten opzichte van de marktindex waar de onderliggende bedrijven toebehoren;
4. Uitsluitingen bijvoorbeeld op basis van de 'Do No Significant Harm' (DNSH) vereisten zoals beschreven in de EU taxonomie.

4.3 Uitvoeren van risicoanalyse

Op de beleggingsportefeuille wordt een analyse van (de ontwikkeling van) de klimaatvoetafdruk en een *screening* op klimaatgerelateerde risico's uitgevoerd, om vast te stellen of de klimaatimpact zich (snel genoeg) beweegt richting internationaal afgesproken doelstellingen, met name de 1,5°C doelstelling van het Akkoord van Parijs; is dit niet het geval, dan wordt gekeken welke investeringen achterblijven bij de gewenste trend en of aan de in paragraaf 4.3 gekozen criteria wordt voldaan.

4.4 Identificeren en prioriteren van risico's

Het prioriteren van de achterblijvers en van de risico's die voortvloeien uit de screening zijn cruciale stappen in het beleid. De mate van ernst hiervan inzake klimaatverandering in de portefeuille, wordt bepaald door:

⁴⁷ <https://www.ipcc.ch/sr15/>.

- Materialiteit, bijvoorbeeld in termen van *Assets under Management (AuM)* of *Value at Risk (VaR)*;
- *Saliency*, bijvoorbeeld in termen van (high) carbon emitters per sector (via de CO2-voetafdruk of de CO2-intensiteit);
- Risico op langere termijn van *stranded assets*;
- Risico op langere termijn op basis van (lage) energie-transitie-score.⁴⁸

Bij het schenden van de criteria waarbij het klimaat in het geding is, is het aan de pensioenfondsen om een afweging te maken. Enerzijds kan tot engagement worden overgegaan met het betreffende bedrijf om deze ertoe te bewegen de schendingspraktijk te beëindigen en zo invloed uit te oefenen. Anderzijds kan het bedrijf op voorhand worden uitgesloten van beleggingen. Ook desinvesteren kan een mogelijk impactvolle interventie zijn, zie het tekstkader onder 4.2.

4.5 Implementeren van beleid om impact te verminderen, en de geïdentificeerde risico's te mitigeren

Al naar gelang de uitkomsten van de screening en de interpretatie van de uitkomsten, kan de pensioenfondsen:

- zijn stemgedrag actief hierop afstemmen;
- overgaan tot het voeren van engagement met de betreffende bedrijven;
- overgaan tot desinvesteren en/of uitsluiting;
- het investeren in 'impact beleggingen'.

Door het **stemmen (1)** op aandeelhoudersvergaderingen kan de pensioenfondsen invloed uitoefenen op het beleid van bedrijven waar klimaatimpact en -risico's een rol spelen. De pensioenfondsen dient uiteraard zelf zijn stemgedrag te kiezen. Dat kan variëren van het stemmen tegen managementbesluiten die de waarde van de belegging aantasten, tot het zelf indienen c.q. steunen van resoluties die klimaatrisico's van het bedrijf beogen te verminderen. De pensioenfondsen kan zich ook aansluiten bij collectieve klimaat aandeelhouders resoluties, zoals geïnitieerd door partijen als Follow This of Share Action.

Engagement (2) op klimaatverandering houdt in dat de pensioenfondsen het gesprek aangaat met bedrijven waarin het belegt die niet voldoen aan het opgestelde beleid van de pensioenfondsen. Het doel is om structurele verbeteringen bij het bedrijf te realiseren. Er zijn verschillende vormen om engagement op een effectieve manier te realiseren:

- zelfstandig ontplooiën van engagement activiteiten;
- aansluiten bij een bestaande engagement provider;
- aansluiten bij een collectief engagement of -netwerk, zoals de PRI, Climate Action 100+, Follow This, etc.⁴⁹

⁴⁸ Dit is een indicator die enkele institutionele beleggers - waaronder a.s.r. - gebruiken om aan te duiden hoe een bedrijf zich verhoudt tot de energietransitie, door onder andere te kijken naar de investeringsplannen van een bedrijf, en vervolgens ook terug te kijken of die plannen verwezenlijkt zijn. De veelal kwantitatieve data die meegenomen wordt leidt tot een score op basis waarvan de belegger in staat is om de lange termijn plannen van een bedrijf mee te nemen in de afwegingen.

⁴⁹ PRI: <https://www.unpri.org/pri/what-are-the-principles-for-responsible-investment>.

Climate Action 100+ : <https://climateaction100.wordpress.com/>.

Follow this: <https://follow-this.org/>.

Het is wenselijk om bij engagement met zoveel mogelijk gelijkgezinde (institutionele) beleggers samen te werken richting hetzelfde bedrijf. Naarmate het vertegenwoordigde beleggingskapitaal groter is, neemt de invloed die op het bedrijf in kwestie kan worden uitgeoefend immers toe. Meer informatie hierover in de Handleiding.⁵⁰

Voorbeelden van engagement vragen (zie ook criteria/vragen onder 5.2):

- Welk beleid heeft het bedrijf om haar CO2-uitstoot te verlagen? Is deze verlaging in lijn met de klimaatdoelen van Parijs en Glasgow (1,5 graad temperatuurstijging, IEA scenario)?
- Richt het bedrijf zijn toekomstige investeringen zoveel mogelijk op projecten met hernieuwbare energiebronnen en/of klimaatneutrale technologieën in plaats van op fossiele brandstoffen?
- Hoe is het bedrijf/de portefeuille gepositioneerd om het 1,5 graad scenario te behalen? Welke tussendoelen, interventies en investeringen heeft het bedrijf in de planning om de klimaatambitie geloofwaardig te maken?
- Opereert het bedrijf in lijn met nationale klimaatambities en doelstellingen?
- Wat zijn de klimaat prestaties van het bedrijf in vergelijking tot peers in de sector?
- Op welke wijze wordt dit geëvalueerd en op welke wijze wordt hierover gerapporteerd?

Gezien de urgentie van de klimaatcrisis lijkt het logisch om de SMART doelstellingen van een engagement traject wat scherper te stellen en eventueel uit te stappen als een bedrijf de eigen doelstellingen niet haalt, en vervolgens weer in te stappen als dit wel het geval is. Na een fase van oriëntatie volgt oordeelsvorming, waarbij de wensen en eisen van de pensioenfonds of het collectief met het desbetreffende bedrijf worden gedeeld. Als een bedrijf niet kan voldoen binnen een redelijke termijn dan moet **uitsluiting (3)** de consequentie zijn.

Bij **impact beleggen (4)** kan worden gedacht aan bijvoorbeeld: *green bonds* en/of *climate bonds*. Aangeraden wordt om strenge(re) eisen hieraan te stellen, om 'greenwashing' te voorkomen. Denk aan certificering via een Second Party Opinion (SPO) en de 'in-ontwikkeling' eisen vanuit het EU Action Plan. Daarnaast zijn er impact beleggingen mogelijk in hernieuwbare energievormen en energiebesparing, vastgoed met CO2-neutrale uitstoot, biodiversiteit, projecten die ervoor zorgen dat CO2 uit de atmosfeer wordt gehaald en opgeslagen, etc.

4.6 Maatregelen om actuele en potentiële nadelige gevolgen te voorkómen en/of te mitigeren

Due diligence is erop gericht om risico's te identificeren en te voorkómen. Gezien het feit dat onze economie en samenleving hoofdzakelijk nog afhankelijk is van de verbranding van fossiele brandstoffen is het waarschijnlijk dat een bedrijf een negatieve impact heeft op het klimaat en is het volledig voorkómen van risico's niet mogelijk.

ShareAction : <https://shareaction.org/agm-activism/>.

50 Zie "Box 7" op bladzijde 27: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-for-Institutional-Investors.pdf>.

Pensioenfondsen hebben meestal een minderheidsaandeel in een bedrijf. Vanuit die positie is de kans klein dat pensioenfondsen actief bijdragen (*contribute to* in OESO-richtlijnen) aan de nadelige gevolgen voor de impact op klimaatverandering. Toch is er in de meeste gevallen wel een link te leggen tussen de beleggingen van een pensioenfonds en de nadelige impact die wordt veroorzaakt door een bedrijf (de OESO-richtlijnen spreken hier van *directly linked*). In het laatste geval wordt de pensioenfonds geacht om de invloed die hij op het bedrijf heeft, aan te wenden middels de onder 4.5 beschreven interventies, zodat het bedrijf ertoe wordt bewogen om gepaste maatregelen te nemen. Meer informatie in de Handleiding.⁵¹

4.7 Monitoring van risico's en resultaten van gevolgde mitigatiestrategie

Monitoring van het *due diligence*-beleid dient periodiek plaats te vinden. Het is aan te bevelen dat extra aandacht wordt besteed aan:

- De manier waarop de opgestelde criteria voor klimaatverandering effectief zijn toegepast in de *screening* van beleggingen op thema risico's en de keuzes waartoe deze hebben geleid;
- De voortgang en de resultaten van de gekozen engagement en/of mitigatiestrategie met betrekking tot klimaatverandering.

⁵¹ Zie figuur 2 "Addressing adverse impacts under the OECD Guidelines for Multinational Enterprises" op bladzijde 35: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-for-Institutional-Investors.pdf>.

5. Verantwoording en rapportage

De OESO-richtlijnen vragen van de pensioenfondsen om publiekelijk te rapporteren over het gevoerde *due diligence*-beleid en de resultaten hiervan. Dit dient periodiek, bij voorkeur minimaal jaarlijks, te gebeuren. Dit wordt in de OESO-richtlijnen omschreven als:

- *knowing*: volgen hoe er met de implementatie van het gevoerde beleggingsbeleid is omgegaan;
- *showing*: publiekelijk communiceren hierover. In de Handleiding worden aandachtspunten voor de uitwerking van deze stap opgesomd.⁵² Tevens zijn vanuit het convenant een aantal praktische handvatten ontwikkeld om pensioenfondsen te helpen om dit op de juiste manier te doen (zie link in voetnoot).⁵³

De pensioenfondsen stelt vast welke indicatoren het best kunnen worden gekozen om zo goed mogelijk te rapporteren over de verrichte inspanningen om met klimaatverandering in zijn beleggingsbeleid rekening te houden. In de link van voetnoot 64 zijn voorbeelden van *best-practices* te vinden. Tevens wordt van een pensioenfonds verwacht dat men rapporteert over het engagement met of het uitsluiten van bedrijven. Dat kan een belangrijk signaal afgeven aan andere investeerders, het bedrijf in kwestie en de eigen klanten. Specifiek voor klimaatverandering kunnen (onderdelen van) de aanbevelingen van de Taskforce Climate-related Financial Disclosures (TCFD)⁵⁴ gebruikt worden als leidraad voor de verantwoording.

⁵² Zie "Investor actions" op bladzijde 43: <https://mneguidelines.oecd.org/RBC-for-Institutional-Investors.pdf>.

⁵³ <https://www.imvoconvenanten.nl/nl/verzekeringssector/convenant/publicaties>

⁵⁴ TCFD: <https://www.fsb-tcfid.org/>

TCFD is al verplicht voor alle PRI leden: <https://www.unpri.org/news-and-press/tcfd-based-reporting-to-become-mandatory-for-pri-signatories-in-2020/4116.article>

Bijlage I: Due diligence conform OESO richtlijnen

De OESO-richtlijnen vereisen van bedrijven dat zij ‘een voor de desbetreffende onderneming geschikt milieubeheersysteem’ invoeren en in stand houden (Hoofdstuk VI Milieu, paragraaf 1). Dit moet onder andere bestaan uit een adequaat informatiesysteem (1.a). Het moet meetbare doelstellingen (goals) en streefcijfers (targets) vaststellen voor de verbetering van de milieuprestaties en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen, in overeenstemming met nationaal beleid en internationale overeenkomsten (1.b). Deze doelstellingen en streefwaarden dienen periodiek geëvalueerd te worden (1.b), en er moet een toezicht- en controlemechanisme zijn op de doelstellingen (1.c).

De richtlijnen gaan er daarbij vanuit dat het voorzorgprincipe ook op bedrijven van toepassing is. De toelichting stelt in algemene zin dat van bedrijven verwacht wordt dat ze ‘proactief’ stappen zetten om milieuschade te voorkomen, zowel voor de eigen activiteiten, als voor in de toeleveringsketen. Dit betekent dat de OESO-richtlijnen van bedrijven verwachten dat zij doelstellingen en tussendoelen (streefcijfers) hebben die in lijn zijn met die van het Klimaatakkoord van Parijs, en die ook eventueel meebewegen met aanscherpingen hiervan. Deze interpretatie werd bevestigd door het Nederlandse Nationaal Contactpunt voor de OESO-richtlijnen, naar aanleiding van een melding van ngo’s over het klimaatbeleid van ING.⁵⁵

De OESO-richtlijnen schrijven niet enkel voor dat bedrijven doelstellingen en streefcijfers hebben op het gebied van hun milieu-impact, maar ook dat zij hierover publiekelijk informatie verstrekken (Hoofdstuk III over Informatieverstrekking, paragraaf 4). Relevant is tenslotte ook Hoofdstuk VIII over consumentenbelangen, waarin specifiek wordt gesteld dat bedrijven consumenten “juiste, verifieerbare en duidelijke informatie dienen te verschaffen,” onder andere over de milieuvriendelijkheid van goederen en diensten, “zodat de consumenten een gefundeerde keuze kunnen maken”, en specifiek ook “op een wijze die het vergelijken van producten bevordert” (Hoofdstuk VIII, para 2).

Dit laatste punt spreekt in het voordeel van het gezamenlijk ontwikkelen door financiële instellingen van methoden om de klimaatvoetafdruk van hun investeringen te meten, en voor het formuleren van reductiedoelstellingen. Dit is wat onder andere gebeurt in een initiatief als PCAF.⁵⁶ Als verschillende financiële instellingen dezelfde methodologie gebruiken, kunnen afnemers en consumenten hen onderling vergelijken en een geïnformeerde keuze maken.

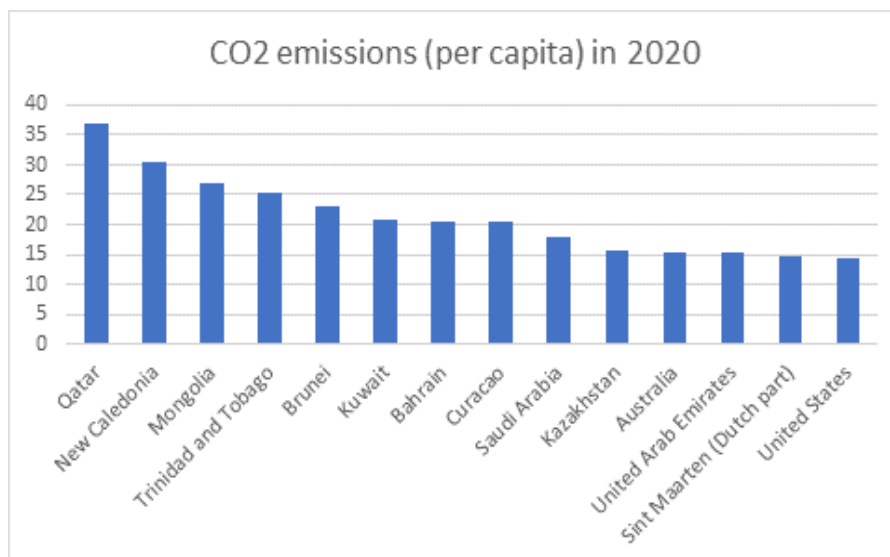
Een handelingsperspectief voor pensioenfondsen dat hieruit voortvloeit, is mee te doen aan de methodologie-ontwikkeling in PCAF of in elk geval de methodologie toe te passen op de eigen portefeuille, voor het meten en publiceren van de klimaatvoetafdruk van de investeringen; en voor het stellen van CO₂-reductiedoelen. Voor zover pensioenfondsen de daadwerkelijke investeringen uitbesteden aan fondsmanagers, zou dit een voorwaarde kunnen zijn in de selectie daarvan.

⁵⁵ <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2019/04/19/final-statement-dutch-ncp-specific-instance-4-ngos-versus-ing-bank>.

⁵⁶ <http://carbonaccountingfinancials.com/wp-content/uploads/2018/11/PCAF-report-2018.pdf>.

Bijlage II: Impact per land of regio

De impact per land verschilt sterk wanneer dit wordt bekeken per capita (per hoofd van de bevolking) zoals te zien in figuur 2. Dit is de bijdrage van de gemiddelde inwoner in een land. Hier wordt gekeken naar emissies op basis van productie en wordt handel buiten beschouwing gelaten. Wat hier duidelijk naar voren komt, is dat de grootste olieproducerende landen een hoog CO2 per capita percentage laten zien en dat dit vooral het geval is bij landen met een relatief lage populatie. Qatar staat op nummer 1 met een uitstoot van 37 ton CO2 per capita, gevolgd door Nieuw-Caledonië met een CO2 uitstoot van 30 ton en Mongolië met een CO2 uitstoot van 27 ton per capita. Verder in de lijst staan ook landen met zowel een hoge absolute uitstoot als hoge populatie zoals Australië met een CO2 uitstoot van 15 ton CO2 per capita en de Verenigde Staten met een CO2 uitstoot van 14 ton CO2 per capita. Factoren die deze verschillen veroorzaken zijn hogere levensstandaarden en inkomensverschillen, maar het is ook afhankelijk van de elektriciteitsmix in het desbetreffend land. Voor dit laatste geldt: hoe lager het aandeel van elektriciteit uit fossiele brandstoffen, de lager de uitstoot per capita.

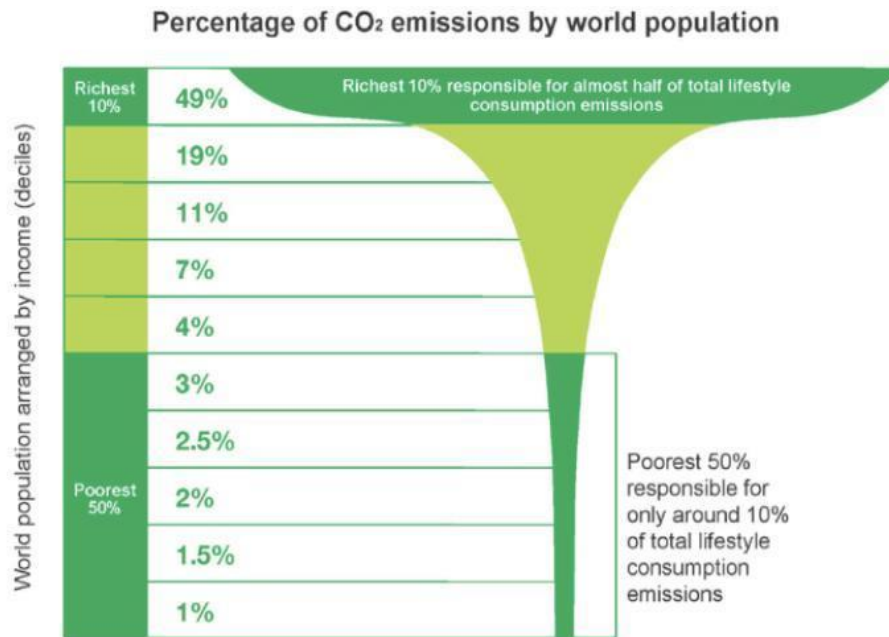

Figuur 2: CO2 emissies per hoofd van de bevolking.⁵⁷

Een aanvullend perspectief heeft Oxfam uitgewerkt in een rapport⁵⁸ over 'carbon inequality' wat laat zien hoe CO2 uitstoot verdeeld is over de verschillende arme en rijke regio's en wat het verschil in inkomen tussen verschillende bevolkingsgroepen doet met de klimaatvoetafdruk. Zoals Figuur 3 hieronder laat zien is de rijkste 10% van de wereldbevolking verantwoordelijk voor bijna de helft van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen. Dit zet het veelgehoorde argument van bevolkingsgroei en de uitstoot van opkomende economieën in een ander perspectief.

⁵⁷ <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/publications/wp15.pdf/>.

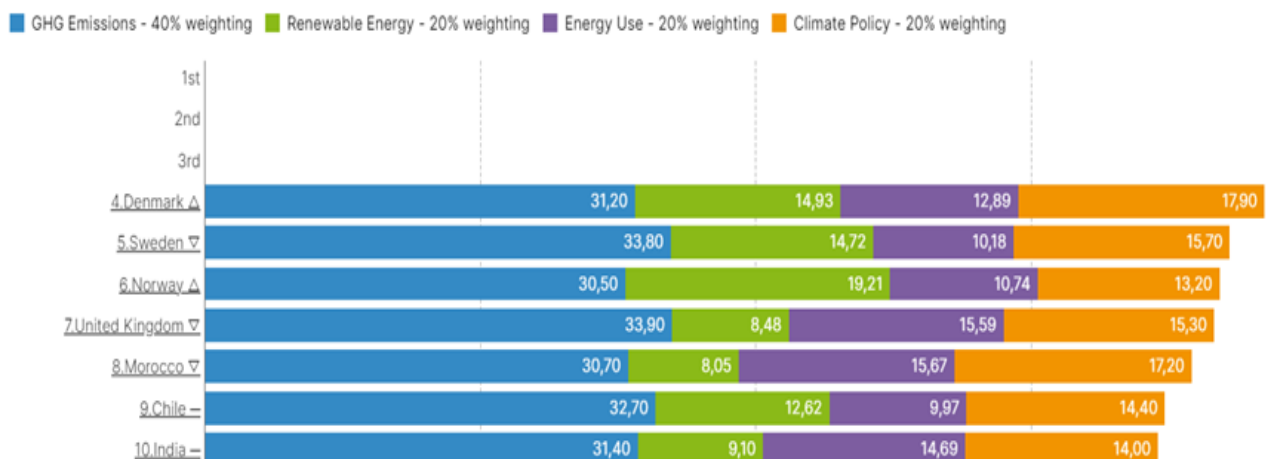
⁵⁸ <https://www.oxfamnovib.nl/Files/rapporten/2021/bn-carbon-inequality-2030-051121-en.pdf>.

Source: Oxfam

Figuur 3: Percentage CO₂ uitstoot gerelateerd aan inkomen.⁵⁹

Tenslotte kan worden gekeken naar de prestaties per land op het gebied van klimaat. De *Climate Change Performance Index* (of CCPI) meet deze prestaties en is onafhankelijk in het meten en monitoren van klimaatbescherming en prestaties van landen. De scores worden bepaald door vier categorieën: broeikasgassen, hernieuwbare energie, totale energieverbruik en klimaatbeleid zoals in Figuur 4 weergegeven. De score voor broeikasgassen, hernieuwbare energie en totale energieverbruik wordt bepaald aan de hand van het verleden, heden en de (verwachte) toekomst. De score voor het beleid wordt bepaald door zowel het nationaal als het internationaal beleid. De figuur laat zien dat geen van de landen goed genoeg scoort om in de top drie te eindigen. Respectievelijk Denemarken, Zweden en Noorwegen staan op de vierde, vijfde en zesde plaats. De resultaten geven echter wel aan dat er veel meer nodig is, want zelfs als alle landen even goed presteren als de landen in de top 6, zal dit nog steeds niet genoeg zijn om gevaarlijke klimaatverandering te voorkomen.

Figuur 4: Scores klimaatprestaties en adaptatie van landen.⁶⁰

⁵⁹ Idem.

⁶⁰ <https://ccpi.org/>.

Een andere tool is de Climate Action Tracker⁶¹ die op basis van doelstellingen, beleid en acties landen rangschikt in hun voortgang naar een maximale 1,5 graden temperatuurstijging.

61 <https://climateactiontracker.org/countries/>.